

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2019: 45; 21–27 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9975>

УДК 07:070.422]:341.2/3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗМІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Лілія Імбіровська-Сиваківська

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна

e-mail: liliya25071993@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7085-8833>

Статтю присвячено аналізу діючого законодавства України, яке стосується журналістської діяльності. Розглянуто питання забезпечення правового захисту працівників мас-медіа та їх відповідальності за порушення закону.

Ключові слова: зона бойових дій, воєнний кореспондент, правовий захист, закони.

Постановка проблеми. Актуальність окресленої наукової проблеми посідає важливе місце у становленні якісної, незалежної журналістики.

Задля збору та оприлюднення інформації, у час збройного конфлікту, журналісти майже завжди ризикують життям, подекуди значно більше, ніж інші працівники ЗМІ, тому так важливо, щоб нормативно-правові акти, які регулюють його діяльність, були надзвичайно чітко регламентовані та обов'язкові до застосування для захисту кожного репортера. Попри те, що професія журналіста надає певні переваги у суспільстві, журналіст є таким самим суб'єктом права, як і інші громадяни України, тобто за порушення чинного законодавства України він нестиме таке ж покарання, як і всі інші. Тому кожен репортер, перебуває він у редакції чи поза нею, повинен знати закони і не порушувати їх.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан наукового вивчення обраної теми, визначити, які закони захищають журналіста, а які частково обмежують його права. Необхідно також окреслити, якими саме правилами подачі інформації має керуватись журналіст під час збройного конфлікту.

Наукова розробка теми. Питанням правового регулювання ЗМІ належить до активно досліджуваної доктрини. Найбільш вагомий внесок в її вирішення зробили такі дослідники в Україні як В.Іванов, В.Сердюк, Т.Приступенко, В.Павликівський.

У час війни важливість і вплив ЗМІ зростає, адже мас-медіа залишаються одним із найважливіших каналів вираження громадської думки, отримання найсвіжіших новин та контролю громадськості над владними структурами. Розроблена ціла низка законів, які регламентують правову діяльність журналістів в Україні. Проте так було не завжди. За часів СРСР журналістика, як елемент ідеологічного режиму,

у своїй діяльності опиралася на партійні постанови та вказівки, а не на правові документи. Правове становлення журналістики відбулося вже у 1990 році з прийняттям Закону «Про пресу та інші засоби масової інформації». З проголошенням незалежності України запущено механізм прийняття цілої низки нормативно-правових актів, які стосувалися різних галузей діяльності ЗМІ [1, 19].

Мирний час і час війни диктують різні правила поведінки журналістів, проте знання права необхідне завжди. Серед основних законів, які регулюють функціонування ЗМІ, можна виділити наступні: Конституція України, Закони України: «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про Національну Раду України з питань телебачення та радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про рекламу», «Про авторське право і суміжні права», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», Кримінальний кодекс України.

Журналістам, які працюють з інформацією, пов'язаною із збройним конфліктом, варто ознайомитися із такими правовими документами як Закони України «Про основи національної безпеки», «Про державну таємницю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про оборону України», «Про Збройні сили України», «Про раду національної безпеки і оборони України», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про правовий режим воєнного стану», «Стратегією національної безпеки» та «Воєнною доктриною». Хоча це далеко не весь список нормативно-правових актів, якими має послуговуватися воєнний кореспондент. Розглянемо трохи детальніше деякі із них.

Для початку встановимо, кого держава означає терміном «журналіст». Стаття 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» визначає, що журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації [2].

Для тих редакцій, які мають намір відправити своїх працівників у зону проведення ООС, варто пам'ятати, що для таких дій потрібно пройти низку адміністративних процедур. Перш за все отримати акредитацію, що є юридично обов'язковим. Дехто із журналістів засуджує такі дії, зумовлюючи протест тим, що це обмеження свободи слова, порушення прав працівників мас-медіа. Проте, на нашу думку, реалії війни такі, що це заходи безпеки для захисту від ворога.

Розв'язання проблеми вільного забезпечення свободи слова є одним із найважливіших та ключових кроків до збереження та розвитку національної свідомості в Україні. Регулювання цього питання є невід'ємною функцією кожної незалежної держави і однією із основних сфер діяльності, яка забезпечує свободу для кожного громадянина зокрема. Ще в 1720 році Джон Тречард та Томас Гордон акцентували: «Без свободи думки не може існувати така річ, як мудрість; а така річ, як громадська свобода – без свободи слова; вона є правом кожної людини, поки цим не завдає шкоди, або не стримує таке право іншого; і це єдині пута, які вона має терпіти, єдина межа, яку вона має знати. Цей священний привілей є настільки важливим для віль-

них урядів, що захист власності та свобода слова завжди крокують поруч; а в тих країнах, де людина не може вважати свій язик власним, вона навряд чи може вважати будь-яку іншу річ власною» [3]. У час гібридної війни ЗМІ, які вільно транслюють правду, є одним із найважливіших складників перемоги.

У статті 34 Конституції України – головного закону держави, що закріплює суспільний і державний лад, основні права, обов'язки та свободи громадян, – наголошено, що кожному гарантовано право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, що кожен має право вільно розпоряджатися інформацією. Проте цей закон має продовження, яке особливо важливе під час збройного конфлікту – здійснення прав на вільне розпорядження будь-якою інформацією може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Ці самі застереження вказані і у Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод», яка ратифікована Україною. Там зазначено, що кожен має право на вираження своїх поглядів, право вільно передавати інформацію та ідеї, але здійснення цих дій може бути обмежене «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі» [4]. Тобто на міжнародному законодавчому рівні теж прописано, що у деяких чітко зазначених, особливо важливих випадках може і має бути деякий контроль за інформацією. На нашу думку, це необхідно у час відкритої гібридної війни з Росією, адже розраховувати лише на етичні принципи працівників мас-медіа доволі небезпечно і необачно, особливо, якщо через це можуть постраждати або навіть загинути люди. Звичайно, – це все має бути чітко регламентовано, законодавчо обґрунтовано і застосовуватися за потреби в конкретній ситуації.

Робота журналіста, особливо воєнного кореспондента, пов'язана із значною небезпекою, тому захист його діяльності та життя особливо важливий. Саме тому у Кримінальному кодексі України є декілька статей, які охороняють працівників мас-медіа. Так, у статті 163 п.2 зазначається, що порушення таємниці листування, телефонних розмов чи інших засобів зв'язку журналіста карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років [5].

Стаття 171 ККУ пов'язана із перешкодженням законній професійній діяльності журналіста, зокрема, незаконне вилучення матеріалів, технічних засобів, незаконна відмова у доступі журналіста до інформації. Вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкодження виконання з його боку професійних обов'язків або переслідування журналіста у зв'язку з його законною діяльністю. Залежно від пункту статті, санкції можуть різнитися, найвища межа – позбавлення волі на строк до п'яти років; якщо це суспільно небезпечне діяння, вчинене службовою особою з використанням свого становища, можливе позбавлення права обіймати певні посади. В Кримінальному Кодексі України злочином вважається будь-яке суспільно небезпечне, винне, протиправне та кримінально каране діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину. Ступінь суспільної небезпечності (отже, і призначення вини) визначається в залежності від форми вини, мотиву й мети, способу вчинення злочину та інших обставин. Не всі посягання на свободу слова законодавець визнає злочинним, а тільки ті діяння, де було умисне перешкодження законній професійній діяльності журналістів [6, 208]. Це важливий нюанс, адже тільки за 2018 рік було зафіксовано 235 випадків обмеження свободи слова. Такими є дані щорічного дослідження Ін-

ституту масової інформації (ІМІ) «Барометр свободи слова» [7]. З них під категорію «перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» – 96 випадків. Ця статистика погіршується, адже у 2017 було зафіксовано 92 випадки перешкоджань.

Як повідомляє Інститут масової інформації, здебільшого перешкождали приватні особи, місцева влада, депутати та правоохоронці. Якщо проаналізувати цю статистику у контексті воєнної журналістики, то про перешкоджання роботі журналіста військовими чи іншими силовими структурами не йдеться, але воєнний дискурс – це не тільки ті матеріали, які передусім стосуються військових дій. Це будь-яка інформація, яка стосується державотворення та незалежності нашої країни. У демократичній державі при стабільному розвитку громадянського суспільства будь-які посягання на права і свободи мають ставати все більш неприпустимими, адже недоторканість цих прав є не меншою, а скоріше ще більшою цінністю, ніж недоторканість будь-яких інших інтересів. Викликає занепокоєння інформація про журналістів, які постраждали від погроз і залякування (33 випадки), побиття та нападів (31 випадок). Достатньо великою є кількість репортерів, які загинули, виконуючи свій професійний обов'язок, під час теперішньої російсько-української війни, а також тих, хто перебував у полоні (або й досі перебуває, наприклад, журналіст Станіслав Асєєв, затриманий «ДНР», за різними даними, з травня або червня 2017 року).

Для захисту життя українських журналістів в 2015 році оприлюднено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів». В ньому йдеться про внесення необхідних змін до Кримінального кодексу України, з'явилися нові статті: «345-1. Погроза або насильство щодо журналіста», «347-1. Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», «348-1. Посягання на життя журналіста», «349-1. Захоплення журналіста як заручника».

Цими статтями законодавець ще більше виділив журналіста як суб'єкта прав особливого захисту. Також було доповнено статтю 18-ту Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» пунктами, які позначають, що у випадку поранення журналіста, під час виконання його професійного обов'язку, йому виплачується допомога, у випадку його смерті – членам сім'ї загиблого (померлого), а в разі відсутності сім'ї – його батькам та утриманцям [8].

Існує чимало законів, які захищають життя чи професійну діяльність журналіста. Проте кожен кореспондент повинен пам'ятати, що особливий статус у законодавстві України не звільняє його від відповідальності за порушення законів. Українське законодавство встановлює не тільки гарантії вільної свободи слова, але і відповідальність за зловживання будь-якими правами. Для прикладу розглянемо деякі статті вже згаданого вище Кримінального кодексу, які можуть обмежити свободу слова під час збройного конфлікту.

Визначимо статті, які можуть підпадати під цю категорію: стаття 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», стаття 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», стаття 111 «Державна зрада», стаття 114 «Шпигунство», стаття 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», стаття 295 «Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку», стаття 436 «Пропаганда війни».

Розглянемо детальніше деякі з них. Наприклад, стаття 111 має назву: «Державна зрада», за час теперішньої війни Росії проти України обвинувачення у державній

зраді було пред'явлено аж трьом журналістам – Руслану Коцабі, Василю Муравицькому та Кирилу Вишенському. У 111-й статті ККУ п.1 йдеться: «Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

З'ясуємо, що означає перехід на бік ворога. Суспільно небезпечним і доконаним є таке діяння, в якому громадянин України (в нашому випадку журналіст) виконав в інтересах ворога певні дії (сама лише згода не є злочином). Шпигунством є передача (або збирання з метою передачі Ст. 114, ККУ) інформації, що становить державну таємницю. І останнє: «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України». Тут мається на увазі будь-яка підривна діяльність, яка здатна, до прикладу, знизити обороноздатність України, змінити межі території України та ін.

Як ми бачимо, сфери дії українського законодавства досить широкі. Є низка важливих законів, які захищають українських журналістів, проте потрібно пам'ятати, що є й такі дії, які можуть частково обмежити свободу слова та права журналістів.

Висновки. У час війни, особливо гібридної, важко збагнути, де є правда, а де брехня. Тому воєнний репортер повинен ретельно продумувати методи своєї роботи, виклад матеріалу. Він має володіти теоретичними та практичними знаннями про всі деталі перебігу збройного конфлікту і, що не менш важливо, знати закони, які захищають його права, здоров'я та життя.

Мас-медіа часто називають четвертою владою, наділеною особливими повноваженнями і правами. Але жодна влада не може бути необмеженою, це також стосується і журналістів. Вони повинні завжди пам'ятати, що інформація, яку вони поширюють, може спричинити загострення конфлікту, наслідком чого може бути втрата території, смерть українських громадян. У своїй роботі воєнний кореспондент має використовувати самоцензуру – свідоме, добровільне, умисне усунення автором зі свого матеріалу частин, які з тих чи інших причин є неприпустимими для публікації. Під час війни у Перській затоці журналісти добровільно віддавали свої матеріали на узгодження військовим, аби випадково не розголосити державної таємниці [9, 46]. Також самоцензуру використовували журналісти після подій 11 вересня 2001 року в США. Такий вид обмеження свободи слова часто застосовують й ізраїльські журналісти.

Сфери застосування гібридної війни дуже великі. Це не тільки межі збройного конфлікту, а й велика павутина інформації у мирному житті, тому такий самоконтроль є важливим. Держава Україна на правовому рівні має захищати кожного журналіста, але він у свою чергу має пам'ятати, що не має права нашкодити їй. Правовий апарат не може контролювати абсолютно кожне слово репортера, тому що це неправильно та може трактуватися як обмеження свободи слова. Самоцензура, як свідомий акт доброї волі, акт перемоги здорового глузду над емоціями – це саме та дія, яка допоможе зберегти баланс в інформаційному полі України.

REFERENCES

1. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації / Т. О. Приступенко. Київ : Інститут журналістики, 2004. 375 с.
2. Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. 1997. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>
3. Правові умови діяльності українських мас-медіа / В. Ф. Іванов, Інформаційне законодавство: український та зарубіжний досвід. Київ: Центр вільної преси, 2000. 11-24 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. 1994. Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. 2001. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Принципи криміналізації порушень свободи слова та діяльності ЗМІ / В. І. Павликівський. Вісник Асоціації кримінального права України / 2015, № 1(4).
7. 235 порушень свободи слова зафіксовано в Україні у 2018 році – дослідження ІМІ [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. 2019. 17 січня. Режим доступу: <https://imi.org.ua/news/235-porushen-svobody-slova-zafiksovano-v-ukraini-u-2018-rotsi-doslidzhennia-imi/?fbclid=IwAR0WIOwzyIR6HiqKNvcpsOpHjtmKI5mKQZ3mxdeli5qH8sUatGLaxLY450>
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. 2015. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#n8>
9. Медіа-право / Н. Петрова, В. Якубенко. Київ: ТОВ Київська типографія, 2007. 278 с.

LEGAL REGULATION THE MASS-MEDIA DURING AN ARMED CONFLICT

Lilia Imbirovska-Syvakiivska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky Str., 49, 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: liliya25071993@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7085-8833>*

The article is devoted to the analysis of the current legislation in Ukraine concerning journalistic activity. The problem studied concerns legal protection for media workers and their responsibility for violating the law.

Action area – is a territory where the lives of journalists, military and civilians are at risk. The military correspondent must be not only erudite and have highly intelligent, but also use his practical and theoretical skills. He must have knowledge that he can protect himself physically and legally.

The media with its prevalence informative function performing tasks the information function, is a means of transmittings the news especially from the combat zone to the area of peaceful life. Besides, they are a social instrument controlling public opinion above the government and state.

Consequently it is extremely important, that all the information provided should be true not only from moral and ethical considerations, but also from the point of view of the law.

All current stage the research of the topic of legal protection of journalists belongs to the actively studied topics. However, there is a demand to consider not only legal protection, but also the journalist's legal responsibility, this topic has not received much attention.

For instance, there have been as cases when legal ignorance of some correspondents led to them being charged with such offences as treason and in interference military matters.

The Constitution of Ukraine, the nation's fundamental laws, clearly defines the rights and freedoms of each individual. But at the same time the Constitution clearly states that this right may be limited to protect the territorial integrity of the Ukrainian state or national security.

Work of the journalist in the zone of active military operations is extremely dangerous. During the Russian-Ukrainian armed conflict a lot of journalists have been captured, killed or subjected to violence. It was clearly an unauthorized limitation of their freedom of movement by the Russian mercenaries and militants of pro-Russian groups. Despite the fact that Russia acts contrary to all international norms and laws it does not reduce legal liability of Russian military forces for the committed crimes.

So, it is of paramount importance for every journalist to know the laws and regulations which can defend him/her and which are not to be violated under any circumstance.

Key words: armed conflict, military correspondent, legal protection, laws.